

Pihurik Judit

A MEGFIGYELÉSI IRATOK, ÜGYNÖKJELENTÉSEK FORRÁSÉRTÉKE

The Value of Papers Concerning Surveillance Cases and Informers' Reports as Sources

Surveillance papers were inspired by and at the will of state power, but we can also derive information from them about the society of the actual age. They document the way in which the Hungarian state power subdued and controlled the whole of society in the Rákosi and Kádár eras. The various data found in the investigative materials also contain information that help uncover the social history of the period, because a great number of facts about everyday life can be found in them – as illustrated by the case of the doctor cited in the paper. The informers' reports that discuss private life situations retrieve themes covered in friendly conversations including such that range from problems of private life to diverse topical political issues. In examining surveillance documents on is to consider the fact that these texts went through a multiple filter before being recorded from memory. The informers merely recollect the conversations in their reports, and the resumes and further plans are made on the basis of this. Therefore, what the person under surveillance actually had to say, his/her intention or the original context can by no means be accurately reconstructed. Yet the texts contain a great deal of valuable information. One can, for instance, perceive the changes that were going to take place after the 1950s, when people under surveillance and perhaps some of the informers as well, using various strategies tried to survive in a situation that they looked upon as a temporary one. From the 1960s and more typically, from the 1970s, the political police strove to justify its existence by keeping up surveillance cases that sometimes were of marginal significance.

Az alábbiakban egy szekszárdi orvos megfigyelési dokumentumaival illusztrálva azt kívánom bemutatni, hogyan lehet e forrásokból társadalomtörténeti információkat „kinyerni”, így nem „ügynökvadászat” következik, nem leleplezések. Az a gondolat, hogy az ilyen típusú források nem csupán politikatörténeti téma kidolgozásához kutathatók, hanem a kor társadalomtörténetének feltárásához is tartalmaznak adalékokat, nem bennem fogalmazódott meg először – de magam is úgy látom, hogy sokkal több bennük a hétköznapi életre vonatkozó tény, mint az korábban sejthető volt.

Az ügynökjelentések, környezettanulmányok, megfigyelési tervek, összefoglalók, operatív tervek, nyomozati anyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek, vallomások, feljelentések nem spontán keletkeztek (nem magániratok), hanem a hatalom inspirációjára és akaratából jöttek létre,¹ rajtuk a hatalom „lenyomata.” Az iratokból a

¹ Megfigyeltekre, áldozatokra vonatkozik az iratok 81%-a, a Szolgálatok működésére 12%, a hálózatokra, ügynökökre mindössze 7%. Gyarmati György: Dilemmák a múlt perlése körül. Átvilágítás, információs kárpótlás, ügynökvadászat, múltfeltárás. Kiegészítés az ÁBTL 2006. évi beszámolójához. Budapest, 2007. [= Gyarmati: Dilemmák...] 23.

politikai rendőrség működésének mechanizmusa mellett a társadalom metszete is felsejlik az ügynökök, a megfigyelt személyek, és a tartóiszt viszonyán keresztül. De nem csupán „egymás mellett” létezve, egymással szembenálló félként jelennek meg, hanem azt is illusztrálva, hogyan gyűri maga alá – hogyan államosítja – a hatalom az egész társadalmat a Rákosi- és a Kádár-korszakban. Ugyanakkor érzékelhető a politikai rendőrség szerepének, működésének megváltozása is – a korábbi állapotokhoz képest – 1956 után.

A példaként idézett ügy megfigyelési iratai 1945-től a hetvenes évek közepéig kísérik végig Nagy István² szekszárdi orvos életét, így harminc év változásait is tükrözik. Az ok, ami miatt az orvos először az államvédelem látókörébe került, nagyon egyszerű: „kulák” származású „*borthysta tiszt*”³ volt – ha tartalékos is – és a háború idején belépett a Magyar Testvéri Közösségbe.⁴ Utóbbi szervezet tagjaként a korabeli megfigyelések szerint az ötvenes évek elején „aktivizálta magát.” 1956-os szerepvállalása új okot szolgáltatott a gyanakvásra: négy év börtönre ítélték, majd – miután 1959-ben amnesztiában részesült – 1975-ig szemmel tartották.

FORRÁSOK ÉS FORRÁSHASZNÁLAT

Nagy István iratainak döntő többsége nevezett privát élethelyzeteiről tudósít: baráti ismeretségi körének – leginkább a megfigyelt borospincéjében lezajlott – találkozási rögzültek bennük. Ebben a – gátlásokat feloldó – közegben ismerhetjük meg a kisvárosi értelmiségi társaság beszédtemáit magánéleti problémáiktól a különböző aktuális politikai kérdésekig. Mivel zárt, baráti társaságról van szó, egyívásúak a megfigyeltek és az ügynökök: hasonló státusú, gyökerű személyekről van szó. Orvos, ügy-

² Nagy István szerepel a Szekszárd 1956-ös történetét is feldolgozó tanulmányban: Orgoványi István: Tolna megye. In: A vidék forradalma 1956. II. kötet. Szerk.: Szokolczai Attila. 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006. 361 – 395. p.

³ „A >>Horthy-fasiszmus << lakójainak aposztrofált egykori katonai és csendőrtisztek akkor is a szemmel tartottak külön kaszját alkották, ha éppen nem voltak internálva, vagy rendőri felügyelet (ref.) alatt: a csoporthoz tartozókból szervezte meg a rendőrség ezen ritóg figyelését.” Gyarmati György: A hivatásos áldozat és a hóhér a Rákosi-korszakban, az 1950-es évek elején. In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Budapest – Salgótarján, 2008. 381. p.

⁴ A Magyar Testvéri Közösség (a vizsgálati anyagokban Magyar Közösség néven szerepel, ezért a továbbiakban a szövegben is így idézzük) az 1930-as években alakult titkos félkatonai szervezet. Az ősi magyar katonai szokások, a pogány vallás felelevenítése és aktív németellenesség jellemezte. 1945 után szünetelt működésük, de 1946-tól újra szervezkedni kezdtek. 1946 végétől vezetőit, tagjainak egy részét letartóztatták, koncepciók perben elítélték. A fő vád a szovjetekkel szembeni ellenállás szervezése volt. A továbbiakban a tagok közül aki tudott, külföldre menekült, az itthon maradók illegálisba voltak.

véd, levéltáros, tisztviselő, alkalmazott, tanár, építész – a kisváros polgárinak számító rétege a szereplője ennek a történetnek. Többnyire csak találgathatunk, mely okból – leegyszerűsítve: meggyőződésből vagy zsarolás okán (itt inkább utóbbi) – tartozott némelyikük a megfigyelők csoportjába. Ez befolyásolta hozzáállásukat: hogy mennyire voltak együttműködők, kezdeményezők, mennyire törekedtek az alaposágra. Feltárni vagy leplezni akarták a megfigyeltek tevékenységét – ezért jelentéseik alapján következtethetünk a beszerzés módjára is. Az ügynökök mellett feltűnnek irányítók – az államvédelmi hatóság, később a Politikai Osztály tisztjei – akik a jelentéseket értékelték, az operatív terveket készítették.

A leginformatívabb nyomozati anyagok, melyek Nagy István és társasága mindennapjait hűen dokumentálják, a következők: az 1952 – 1956 közötti években keletkezett iratok⁵ (a szekszárdi Magyar Közösség szervezésének történetéről), a Nagy István 1956-os tevékenységével és 1957-es perével kapcsolatos források,⁶ valamint „Szilárd” ügynök jelentései,⁷ melyek alapján a forradalom utáni időszakról alkothatunk képet.

Az iratok sokat elárulnak a hatalmi mechanizmus működéséről. Az összefoglalók alapján az is kiderül, a politikai tisztek mennyire ismerik ügynökeiket és a megfigyelteket, hogyan csoportosítják a jelentések tényeit, mit tesznek hozzá adott esetben a leírtakhoz, mit vesznek figyelembe és mit nem. Hogyan szabják meg a „további feladatokat,” hogyan fogalmazzák meg elvárásaikat, mennyire érvényesítik irányító szerepüket. A jelentések az illető ügynök habitusáról is tudósítanak: vállal-e kezdeményező szerepet, mennyire képes kihasználni a lehetőségeket, szolgamód teljesíti-e a rá kirótt feladatokat, vagy éppen ellenkezőleg: kibújni igyekszik alóluk – esetleg önálló elképzeléseit is megosztja tartótisztjével, sőt ötleteket ad annak. A jelentések tartalmát elsősorban az elvárások befolyásolhatták – de előadódhatott, hogy az ügynök tollát a megfigyeltek iránti jószándék vezette, és kommentárjával saját szavai élet igyekezett elvenni. Sajátos, hogy nagy különbségek lehetnek az egyes ügynököknek tulajdonítható szövegek között, ugyanakkor stílusuk, szóhasználatuk is „uniformizált,” retorikájukat eleve meghatározza a

⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (=ÁBTTL) 3. 1. 9. O – 9343/1. Felderítő csoportdosszié. (= Felderítő 1.) és ÁBTTL 3. 1. 5. O – 9343 Felderítő csoportdosszié. (= Felderítő 2.)

⁶ ÁBTTL 3. 1. 9. V – 82118. Vizsgálati dosszié dr. Nagy István ügyében. (= Nagy István vizsgálati dossziéja), ÁBTTL 3. 1. 9. V – 143 656 Vizsgálati dosszié dr. Nagy István és társai ügyében (= Nagy István és társai vizsgálati dosszié), és Nagy István iratai. Nyomozati és peranyag szám nélküli fénymásolata. Tolna Megyei Levéltár. (=Nagy István iratai TML)

⁷ Szilárd jelentései: ÁBTTL 3. 1. 2. M 36125 (1970. 11. 25. – 1974. 02. 22.) és ÁBTTL 3. 1. 2. M 36404 (1974. 02. 20. – 1975. 05. 22.).

„hatalom nyelve.” Ezt részben megmagyarázza, hogy közvetlenül tőlük származó fogalmazvány kevés maradt fenn.

A felsorolt irattípusok forrásértékét⁸ a fentieket figyelembe véve határolhatjuk körül, hozzátéve, hogy nem csupán a politikai szempontból lényegesnek tűnő elemekre figyelünk, hanem emellett azon részletekre is, melyek a „célszemély” életének alakulásáról szolgálnak információval. De megközelítésünk alapja mindkét szempont vizsgálatánál a maximális kétely, hiszen ezek a szövegek – még ha szó szerinti idézetnek tűnnek is – többszörös „szűrőn” mentek át emlékezetből való lejegyzésükig. Az elhangzott beszélgetéseket az ügynökök jelentéseikben csupán felidézik (megváltoztatják, másképpen súlyozzák stb.), ennek módját pedig egyéb tényezők is befolyásolják (érzések, indulatok: irigység, félelem, bosszúvágy, de lehet jóindulat is!) – majd ezek alapján készül el a tartóaszt összeoglalója. Így a megszólaló valós mondandója, szándéka, és az eredeti szövegekörnyezet semmiképpen nem rekonstruálható pontosan – ám mégsem gondolhatjuk, hogy a szövegek nem tartalmaznak értékelhető információkat vizsgálatunk tárgyához. Az említett forrásokhoz képest a bírósági eljárások iratainak információértéke inkább vitatható, mert az azokban foglaltak eleve konstrukciók, mint az jól látható Nagy István 1956-os peranyagának a vizsgálatánál is.⁹

NAGY ISTVÁN AZ 1950-ES ÉVEK ÜGYNÖKJELENTÉSEIBEN

Az ötvenes évek első felében Nagy Istvánt katonatiszti múltja és a Magyar Közösségben vállalt szerepe miatt figyelték meg. A jelentéseket több ügynök készítette, ám hálózati nyilvántartásban az említettek közül csak egy¹⁰ szerepel, egy másik kiléte pedig az iratok alapján valószínűsíthető. Mindannyian barátok, ismerősök, akiknek beszerzési körülményeit nem ismerjük, mert csak kevés erre vonatkozó információ van az anyagban. Egyikük egy, az iratokban helyenként saját nevében is szereplő tanár volt, egy másikat pedig következetesen mint „horthysta katonatisztet” említene. Csupán egy harmadik ügynök esetében közölnek több adatot: „*Osztályunk 1951. április 25-én ügynökként beszervezte és azóta mint ügynököt foglalkoztatjuk.*

⁸ A hasonló típusú források vizsgálatának egyéb lehetséges szempontjairól ld. Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. In: Aetas, 21. évf. 2006. 4. szám. 146–169. p.

⁹ Ld. 6. lj.

¹⁰ Az összesen 200 ezer ügynökből 59% adathiányos, az azonosító kartonok (12%), az M(unka) dossziék (24%) és a B(eszerzési) dossziék (5%) alapján mindössze kb. 10%-uk azonosítható teljes bizonyossággal. Gyarmati: Dilemmák... 17.

*Az ügynöki munkához rosszul viszonyul, hazamosabb ideig dezinformatív jelentéseket adott és jelenleg sem őszinte. Beszervezésénél több terbelő adatot elhallgatott, minek következtében 1952. június 15-én újólal kihallgattuk, gyanúsított jegyzőkönyvet vettünk fel tőle. . .*¹¹ Az ügynök ekkor ismerte be, hogy már 1936-tól a katonai hírszerzésnek kémkedett, majd nyugati hadifogsága idején, 1945-ben szintén beszervezték, hazatérése után kémtevékenységet folytatott. Esetében egyértelműnek tűnnek besúgóvá válásának körülményei, de biztosat még így sem mondhatunk. Azt is csak gyaníthatjuk, hogy egy ilyen zárt baráti társaságban a többi ügynököt is múltjának valamely – a jelenben „foltnak” számító – tényével zsarolták.

Az egymást jól ismerő, zömében baráti viszonyban levő személyek nyíltsága, ahogy a mindennapi élet eseményeit, lehetőségeit, és az aktuális politikai kérdéseket megtárgyalták, megkönnyítette az őket megfigyelő, róluk jelentő ügynök-barát dolgát. Igaz, a „hely szelleme” néha nehezítette is, mert előadódott, hogy a társaság a borospincékben megszokott módon viselkedett, és amikor beboroztak, semmi érdemlegeset nem tudtak mondani.¹² Másik esetben egy ügynök arra hivatkozott, hogy még mindig nem közösségi tag, mert berúgott a társaság, ezért elmaradt a tagfelvétel.¹³ Egy környezettanulmányban azonban sztereotípiákra építve, sommásan – és életidegen módon – foglalják össze a pincebeli beszélgetések lényegét: *„Nevezett az FKP [Független Kisgazdapárt] legális működésének megszűnése után azok vezetőivel és egyes jobboldali beállítottságú tagokkal a kapcsolatot továbbra is tartotta és azokkal rendszeresen összejár dr. Nagy István szekszárdi kulák orvos volt FKP tag borpincéjében, ahol nevezettek borozás közben a népi demokráciát és a Szovjetuniót különböző módon rágalmazzák és azt gúnyolják még Amerikát éig magasztalják.”*¹⁴

A környezettanulmányok a legfontosabb források közé tartoznak. Nagy István egyik (ügynök által készített) jellemzése sokat elárul az ötvenes évek sztereotípiáiról: *„... Nagyékat a cselédek nagyon szeretik, mert csupa paraszti gögből kibázasítja őket. Még évek után is bejárnak hozzájuk, és ők megvendégelik a volt >> cselédeket <<. Különösen egy Julika nevű a kedvencük, aki egy postáshoz ment férjhez, és most a terményforgalmi vállalatnál kézbesítő. 10 év alatt mindössze négy szolgálójuk volt. Az asszony együtt dolgozik az alkalmazottakkal. Szemere szerint Nagy István igen gögös, egocentrikus >> paraszti <<. Az első ivadék, aki még nem tudott >> értelmiséggé válni <<. Innen adódik azután bizonyos fokú elszigetelőd-*

¹¹ ÁBTL 3. I. 9. V – 103 550 Vizsgálati dosszié V. J. ügyében. (= V. J. dossziéja.) 18–20. p. Őrizetbevételi javaslat. 1952. november 16. Az idézeteket eredeti írásmódjukban közlöm, csupán a helyesírási és az értelemzavaró nyelvhelyességi hibákat korrigálom.

¹² Felderítő I. 101. „Szabolcsi” jelentése. 1952. szeptember 2.

¹³ Felderítő I. 136. „Verpeléti” jelentése 1952. november 11.

¹⁴ Felderítő I. 66. p. Sz. M. környezettanulmánya. 1952. február 5.

dése.”¹⁵ Az idilli kép a szerető cselédeivel patriarchális viszonyban élő „úrról,” akinek a felesége együtt dolgozik az alkalmazottakkal erősen emlékeztet egyes régi filmek részleteire, és az ügynök ellenszenve – esetleg irigysége? – is nyilvánvaló. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy 1954-ben már nem használja a szokásos fordulatot: nem nevezi Nagyot kuláknak.

Másutt Nagy barátait – akik között van fogorvos, kulák (sic!), közjegyző, pénzügyi főelőadó, gimnáziumi tanár, volt városi tanácsos és ügyvéd is – a következő kommentárral nevezik meg: „Nevezett pincéjénél a fent említett személyek szoktak megjelenni rendszeresen, ahol nevezettek demokráciaellenes kijelentéseiket teszik.” Majd a dehonosztáló sorok után árulkodó, hétköznapi, egyszerű mondatok jellemzik Nagyot: „Káros szenvedélyei nincsenek. A bort mérsékelten issza, kártyázni nem szokott. Családjával harmonikus családi életet él.”¹⁶ – írják, akik belopóztak ebbe a harmóniába.

A vonatkozó jelentések leggyakoribb témája a Magyar Közösség szervezése volt, bár az ezek alapján készült összefoglaló minden bizonnyal túldimenzionálja a csoport jelentőségét.¹⁷ Nem tudhatjuk, mennyire pontosak a jelentések, és azt sem, hogy valóban az elhangzottakat tartalmazzák-e, vagy inkább azt, amiről az ügynökök úgy vélték, hallani akarják tőlük. Mindenesetre a Magyar Közösség eredeti, 1945 előtti céljaival, jellemzőivel összhangban levő jelentések születtek a szekszárdi csoport reaktiválásól: arra törekszenek, hogy minden vezető helyre magyar kerüljön, és a „testvérek,” valamint a leendő tagok is tegyék magukévá „a Közösség minden gondolatát.” A gondolatok részletezése elmarad, aminthogy az elvégzendő „komoly és bizalmas munka” mibenlétére sem derül fény.

A jelentések alapján látható, hogy bár a társaság tagjai nem tekintették véglegesnek a rendszert, és bizton remélték megváltozását, tevékenységük kimerült a megbeszélésekben és a tagtoborzásában, programismertetésben. Talán „Szabolcsi” jelentése fejezi ezt ki legegyszerűbben: „Az idő jelenleg nem alkalmas, később lesz ez aktuális. A magam részéről nem vettem másnak, mint borközi locsogásnak, bár Nagy István csak igen keveset szokott inni.”¹⁸ „Szabolcsi” lejegyezte, amit hallott, mert az volt a dolga, és – mint már utaltam rá – más alkalommal is azt jelentette: a társaság ivott, ezért

¹⁵ Felderítő I. 208. p. Baranyai jelentése 1954. május 18.

¹⁶ Felderítő I. 62. Jelentés. 1952. január 15. Nagy István szekszárdi lakos környezettanulmánya.

¹⁷ Felderítő I. 95. p. Összefoglaló a Magyar Közösségről. 1952. július 28.

¹⁸ Felderítő I. 115. p. „Szabolcsi” jelentése 1952. június 27.

nem volt érdemi beszélgetés.¹⁹ Ennek ellenére az államvédelemnél még 1955-ben is jelentést vártak a szekszárdi Magyar Közösségről. Miután azonban felülvizsgálták működésüket, megállapították, hogy nem fejtenek ki aktív ellenséges tevékenységet, ezért a csoportdosszié fenntartása nem indokolt.

Fentiek mellett 1955-ben már más témái vannak a szőlőbeli beszélgetéseknek: Nagyék változásokra számítanak, azt hallották, Rákosi moszkvai követ lesz – sőt – „Beszélnek még Kádár volt BÜM személyéről is.” – állítják.²⁰ Arról is szó esik, hogy a Szabad Európa Rádió bemondta azon szekszárdi lakosok nevét, akiktől ávós kapcsolataik miatt óvakodni kell.²¹ 1956 tavaszán újra többpárti választásokat prognosztizálnak,²² érzik a nyár változásait, viccelődnek is: a Gerő-Rákosi váltásról azt mondják, „ugyanaz tökbén,” illetve „Szabolcsi” Nagy István tréfálkozását idézi, aki Rákosira utalt, amikor felkereste: „Eljöttél a gyász idején, elvesztettük apánkat!”²³

FORRADALOMBÓL BÖRTÖNBE

1956-ban a forradalom igazolni látszott Nagy István korábbi várakozását, és ő részesévé vált a szekszárdi eseményeknek. A forradalom alatti tevékenységére vonatkozó dokumentumok leginkább a megtorló hatalmi mechanizmus működését illusztrálják: az 1956 őszen megkezdődött nyomozás indokai „megelőlegzik” az 1957 tavaszán felvett tanúvallomások állításait, és az ítéletben szereplő fordulatokat is. Önmagában is figyelemreméltó azonban, hogy már Nagy letartóztatásának másnapján megvolt a határozat a nyomozás elrendeléséről. Ebben a következőképpen foglalták össze Nagy tetteit: „Dr. Nagy István Szekszárdon az 1956. október 30-án alakult városi nemzeti bizottságnak az elnökségi tagja volt. Úgy a bizottság megalakításának előkészítésében mint a megalakuló gyűlésen, majd később is fő mozgató erő volt. Különösen hozzájárulásai voltak azok, melyek a polgári demokrácia visszaállítására irányuló magatartására vallanak. Emellett már korábban vezetője volt a magyar közösség nacionalista szervezetének. Ő is követelte beszédeiben, melyet nagy tömeg előtt mondott el, a szovjet csapatok azonnali, haladék nél-

¹⁹ Ld. 12. lj. és Felderítő 1. 124. p.: „Belépésemkor a szokott italos lárma fogadott és mindjárt pobarat adtak, hogy igyak. [Nagy]...állandóan a borral volt elfoglalva, és mivel a társaság ittas volt, elindultunk hazafelé.” „Szabolcsi” jelentése 1952. július 17.

²⁰ Felderítő 1. 294. p. „Szabolcsi” jelentése 1955. június 28-án. Utalás arra, hogy Kádár a negyvenes évek végén Rajk Lászlót követően belügyminiszter volt.

²¹ Felderítő 2. 55. p. „Szabolcsi” jelentése 1955. október 4.

²² Felderítő 2. 98. p. „Szabolcsi” jelentése 1956. április 24.

²³ Felderítő 2. 125. p. „Szabolcsi” jelentése 1956. július 30.

küli kivonását. Nagy ismertségénél fogva beszédei, melyek az ifjúság forradalmát, a polgári demokratikus restaurációra vezették volna, alkalmas volt arra, hogy a tömegek gondolkodását ily irányba terelje. A rendelkezésre álló adatok bírói úton üldözhető bűncselekmény elkövetésének alapos gyanújára utalnak, ezért ... a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomba való tevékeny részvétel büntetnének elkövetése miatt nyomozást kell folytatni.”²⁴

Az 1957 tavaszán felvett vallomások mozaikszerűen tartalmazzák a Nagy István elleni vád egyes pontjait: ugyanazok a témák, és néhány tény variálódik bennük – bizonyára nem véletlenül – majdhogynem azonos megfogalmazásban.

Az egész eljárást leginkább jellemző megjegyzés-elszólás több dokumentumban is szerepel: „...akkor még nem tudtam, hogy ellenforradalom van...”²⁵ – mondja jegyzőkönyvbe az egyik tanú 1957 áprilisában. Nagy István április 11-i vallomásában is az áll, hogy „mostani szemmel nézve” a jobbratolódás miatt ő is ellenforradalomnak minősíti a történeteket. Az irányított tanúvallomások megalapozták a Nagy István elleni vádat, 1957-ben hat évre és vagyonelkobzásra ítélték, tíz évre megfosztották állampolgári jogainak gyakorlásától. Fellebbezése után négy évre csökkentették büntetését, öt évre a joggyakorlástól való eltiltását, és 5000 forintos pénzbüntetés mellett vagyonát is visszakapta. 1959-ben kegyelmet kapott, márciusban szabadult.²⁶

A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓ ÉVEIBEN

Nagy Istvánnak a börtönből való kiszabadulása utáni éveire vonatkozóan csak öt esztendő elteltével, egy 1964. szeptember 4-i jelentésben találhatunk utalásokat. Többé-kevésbé pontosan felidézik az 56-os vádak és az ítéletet, majd közlik, hogy orvososi állást kapott, és magánpraxist is kialakított. Továbbra is voltak ellenzéki megnyilvánulásai, ezért megfigyelték: „külön operatív nyilvántartásba sorolva 'Figyelő' dossziét nyitottunk rá.” Kiderült, érintkezik volt ellenforradalmárokkal, és – milyen ismerős vád – a szőlőpincében politikai szövegeket is beleszőnek beszélgetéseikbe.²⁷

A hatvanas évek közepétől a „Szilárd” fedőnevű ügynök tájékoztatta a rendőrség Politikai Osztályát egyes 56-os elítéltek, köztük Nagy István tevékenységéről

²⁴ Nagy István és társai dosszié. 7. p. Határozat a nyomozás elrendeléséről. 1956. november 12.

²⁵ Nagy István és társai dosszié. 62. p. Sikk János tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1957. április 16. 58–63. p.

²⁶ ÁBTL 221. Op. nyt. Nagy István operatív kartonjának fénymásolata.

²⁷ Nagy István vizsgálati dossziéja 12. p. Jelentés 1964. szeptember 4.

is. Közeli ismerősök lehettek, mert szakértőként vett részt Nagy egyik perében,²⁸ és mert az orvos vele akarta átterveztetni siófoki villáját.²⁹ 1968-as foglalkoztatási terve³⁰ tartalmaz információkat tevékenységéről: „... a BM Budapesti Rendőrfőkapitányságának Politikai Osztálya hazafias alapon a fokozatosság módszerével 1964. november 11-én szervezte be. ... Beszervezése óta rendszeresen van foglalkoztatva. Eredményesen dolgozik, az áv. szervekhez való viszonya igen jó. A volt politikai elítéltek és ellenforradalmárok vonalán kedvező a hírszerző lehetősége, környezetébe jól beilleszkedve, a ki- és beutazók vonatkozásában is növekszik tájékozottsága. Egyébként a jelek arra utalnak, hogy kedveli az operatív munkát, képességeit tekintve pedig még eredményesebb lenne, ha a családi kötelessége (felesége féltékenysége miatt) nem lenne, ami szélesebb körű mozgásában gátolja.” Ez a kötelék azonban nem akadályozta Szilárdot abban, hogy egyik jelentését a másik után írja. Fő feladata volt 56-os elítéltek – köztük Göncz Árpád, Mécs László, Rácz Sándor és Hegedűs László – politikai aktivitásának felmérésére irányult.³¹

A korábbiakhoz képest azonban markánsan más „Szilárd” ügynök jelentéseinek a stílusa, tartalma. Ő ugyanis gyakorlatilag jellemzéseket, elemzéseket írt a megfigyeltekről: értékeltte képességeiket, szerepüket, kapcsolataikat és lehetséges tevékenységüket. Látszik, hogy igen jól ismerte „ügyfeleit.”

Miután „Szilárdot” 1966-ban Tolnába helyezték, Nagy István politikai törekvéseit is meg kellett figyelnie.³² A rendszer működésének módjáról „látlelet” az az irat, melyben „Szilárd” kapcsolatfelvételét megtervezték. Miután az ügynök leírta Nagygyal való találkozását – „Hosszú idő után igen jól elbeszélgettünk, amiben persze az ő pillanatnyi érdeke erősen közrejátszott. A beszélgetés tartalmilag érdektelen, a periratokkal (sok van) kapcsolatos tájékoztatás volt. Talán újra megerősödik kapcsolatunk.” – a tartótiszt azonnal meglátta a kapcsolat felújításának lehetőségét, és az új feladatok között ott az instrukció: „Dr. Nagy István előtt 'magyarnak' igyekezzék magát feltüntetni, a bizalom elnyerése céljából.”³³

Ugyancsak a megfigyelések működési szisztémáját illusztrálja „Szilárd” 1972 nyarán kapott feladatterve. Ekkor Hegedűs László, Göncz Árpád és Mécs Imre ké-

²⁸ Szilárd I. 66. p. Szilárd jelentése 1971. május 28., és 86. p. Szilárd jelentése. 1971. szeptember 27.

²⁹ Szilárd I. 249. p. Szilárd jelentése 1973. május 19.

³⁰ Szilárd I. 26. p. Szilárd foglalkoztatási terve 1968. június 24.

³¹ Szilárd I. 18. p. Szilárd 1970. december 26-i jelentése, 1970. december 31.

³² Szilárd I. 96. Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/A Csop. BM Tolna megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály vezetőjének. 1970. november 19.

³³ Szilárd I. 65–66. p. Szilárd jelentése 1971. május 28.

szültek Szekszárdra, és „Szilárdnak” nemcsak azt szabták meg tartóí, mit kérdezen a vendégektől, hanem azt is, hogy mit mondjon nekik:

„A baráti jellegű látogatást kihasználva folytasson velük külön beszélgetést, ahol célunk:

- felderíteni Hegedűs László jelenlegi ellenséges politikai céljait, terveit és tevékenységét.
- ellenséges beállítottságú személyekkel való kapcsolattartás célját és módját megismerni.
- továbbá tisztázni, hogy a kezdetleges irodalmi tevékenysége takar-e ellenséges terveket, célokat. ...

A kialakult körülmény alapján teremtsen olyan helyzetet, hogy két-három óras beszélgetést le tudjon vezetni velük vagy lakáson, vagy erre alkalmas borospincében. [Kísért a múlt... P. J.] Alapvető kérdés, hogy az így megteremtett idő alatt a beszélgetés irányítását mint házigazda vegye át.

Gondolatokat vessen fel. Hivatkozzon vidéki elzártságára, arra, hogy kevésbé tud tájékozódni, orientálódni, s nem utolsó sorban emberekkel barátin beszélgetni. Mondja el, hogy egy-egy rövid pesti útja alkalmával, vagy levelezésen keresztül nem lehet tájékozódni. ...

A fenti bevezető után példaként említse, hogy nem tudja mi történt március 15-én a Múzeum kertben, ez hogyan értékelhető, mi a visszhangja. Érintett-e rendőri intézkedés akkor vagy később közülük valakit? A márc. 15-i téma kapcsán vesse fel azt a gondolatot hogy várható-e valamilyen változás a jelenlegi politikai irányvonalban, ha igen, mit jelent ez a magunkfajta embereknek. ...

A bevezetőben hivatkozzon arra, hogy Szekszárdon több emberrel beszél, kiérződik elmondásaikból, hogy gazdasági és politikai problémák vannak az országban. Ezzel szemben azt tapasztalja, hogy mindenki autót, öröklakást és nyaralót vásárol. ...

Jelentse ki, hogy egyeseket csak a »haszonszerzés« érdekl, és lemondtak a »forradalmi« eszmékről.

A fent megjelölt témák megtárgyalása után említse meg, hogy sokat beszélnek a Budapesti Mikroszkóp Színpad műsorairól, ahol nagyon vaskos és egyértelmű dolgokat vetnek fel.³⁴

Provokációs cél és a gyenge pontok számontartása, kihasználása jellemzi az instrukciókat, de tükröződik bennük az is, hogy újjólag elkezdődött a vita a szoci-

³⁴ Szilárd I. 179–180. p. Feladatterv Szilárd számára. 1972. június 13.

alista és a kispolgári „embertípusról,” és felmerült új téma is, a Mikroszkóp Színpad – melynek igazgatója ekkor a volt ÁVH-s Komlós János.³⁵

Kevés utalás van a jelentésekben az ügynökök személyes ügyeire, 1973 augusztusában azonban „Szilárd” valamilyen őt érintő eljárást említ, és annak leállítását kéri – a kérdést akár a számla benyújtásának is tekinthetjük, de a dossziében nincs rá válasz.³⁶

A hetvenes évekbeli iratok jelentős változásokat rögzítenek a századdal majdnem egyidős Nagy életében. Magánélete – egyben a kor jellemző problémája – is szóba került: „Elmondta, hogy az új telekrendelet értelmében kénytelen volt siófoki (nemrég vásárolt) nyaralóját szétiradni felesége és két unokaöccse között.”³⁷ Az 1970-es évek elején tehát sajátos kettősséget tapasztalhatunk: a volt politikai fogoly lépéseit továbbra is ellenőrzik, de közben gyarapodásának, ügyeskedésének is tanúi lehetünk.

Az előbbi – foghíjas – példák is illusztrálják, milyen hatással volt a megfigyeltnek mindennapi életére az ügynökök tevékenysége. A kölcsönös gyanakvás sokszor vezette félre őket: félelmeiket gyakorta az ügynökkel osztották meg, és néha annak fordítottak hátat, aki nem jelentett. Az is megesett, hogy a kompromittáló információkat nélkülöző ügynöki jelentésekhez képest a titkosszolgálati buzgalom túldimenzionálta – többnyire kriminalizálta – a bennük foglaltakat. De azt is láthatuk, hogy bár Nagy István többszörösen tanúbizonyságát adta a fennálló rendszerrel szembeni averziójának, biztos egzisztenciája évtizedeken át megmaradt. Miközben az orvos az ún. politikailag névtelen közemberek sokaságába tartozott, azok közé a privilegizált kevesek közé is besorolható, akik megháromszorozott stigmat hordoztak magukkal a szocialista rendszer évtizedeiben: a Rákosi-korszakban mint „horthysta tiszt” és magyar közösségi tag, a Kádár-korszakban pedig mint 56-os elítélt. Nagy István sorsa jól példázza a kor sajátosságait, mert annak ellenére, hogy a fentiek miatt harminc éven át tartották megfigyelés alatt, és esetében bármifajta előrelépés, vezetői poszt eleve ki volt zárva, hivatását gyakorolhatta, és magánpraxisa is megmaradt.

Az ötvenes években a megfigyelték – és talán a megfigyelők egy része is – egy ideiglenesnek tekintett helyzetet próbáltak meg különböző módszerekkel túlélni. Terveket szőttek, pótcselekvéssel kötötték le magukat abban a hitben, hogy legalább halvány esélye van a belátható időn belüli változásnak, s nem hiábavaló „dum

³⁵ Ld.: Kertész Péter: A Komlós. Ulpius-ház, Budapest, 2002.

³⁶ Szilárd I. 266. Szilárd jelentései 1973. augusztus 8. és 271–272. p. 1973. augusztus 29.

³⁷ Szilárd I. 129. p. Tolna megyei Rendőrfőkapitányság III/III Osztálya Szekszárd. Szilárd 1972. március 14-i jelentése Nagy Istvánról 1972. március 15.

spiro, spero” készülődésük. Ugyanakkor hihetetlen, milyen nyíltan, óvatlanul mondták el véleményüket. Véltétően azért, mert az egymásban lelket tartani próbáló összejárásuk nem volt több magántársasági disputánál, s „szervezkedésnek” is alig nevezhető. Talán épp ebből eredően nem működött bennük – az evidensnek gondolt – félelemérzet: mintha a legsötétebb időszakban sem érzékelték volna a tényleges veszélyt. Legalább ennyire figyelemre méltó az, hogy egy ilyen kis baráti társaságban is egyszerre több ügynök működött, és ha egy-kettő kihullott a rostán, azonnal akadt helyettük új – bár nem tudhatjuk, mivel vették rá őket az együttműködésre.

A józan ésszel gondolkodva meglehetősen alacsony intenzitású magántársasági rendszerellenesség fényében időnként érthetetlennek tűnik az a vehemens és hosszú távú munkaráfordítás, amivel ezeket az embereket ellenőrizték, hiszen aligha jelentettek fenyegetést a hatalom számára. Úgy tűnik, hogy számontartásuk és megfigyelésük leginkább az államvédelem/állambiztonság „hagyományából” következett. „A szerv” – különösen a Kádár-korszak konszolidált éveiben – elsősorban saját nélkülözhetetlenségét igyekezett bizonygatni a marginális súlyú megfigyelések fenntartásával.